

Pogosto sega pesnik po gradivu verstva pred hebrejskim in krščanskim, zlasti iz religije starega Egipta.

Navedene elemente in druge, vzete iz narave ali od človeka, povezuje pesnik z bogastvom barvnih senzacij: *srebrni val, temnozlati val, sinje skale, marmornobela stebrišča, bela melodija, sinja katedrala, kupola zlata, ključ srebrni, srebrne sence, srebrni šotor pri šotoru, srebrne vode, srebrni rog, srebrna pena, srebrna luč; zlati viharji, zlati tolmun, zlata luč, zlati obok, zlati krog, zlati sok, zlati dnevi; sinje kadilo, sinji domovi, nebo globoko sinje, angeli sinji, sinje mreže; beli oblaki, prebel oblak, bel cvetoc oblak, prebeli cvet lokvanja, beli vrat, ves bel si ležal sredi črnih rjuh, črni strop, jezero črno, mreže črne, črno dno prepadov, črnoognjena stena in podobno.*

V zvezi z barvnimi senzacijami je igra svetlobe in sence, ki je sploh najpogostejši simbolni element v poeziji Antona Vodnika, recimo: *potemnela so nebesa, sveta žareče okno, ure blestenja angelov sklonjenih, slike kot plameni gore iz noči, kako da so ljudje tako temni, ko med zvezdami hodijo.* Itd.

Za pesnika te vrste se pričinja pesnik šele, ko je »onstran neme meje«. Zato pravi o sebi, da je »luč na zlati vodi sanj«, »v vetru belih perutnic nemirni plamen«, ali »klic, ki skozi daljine šviga kot puščica«. Katoliški nauk o tostranskem in onstranskem življenju je dobil tu svojo apoteozo. Ko je pesnik prenesel težišče življenja v onstranstvo, so se mu zasukali vsi realni elementi življenja. Za normalni odnos je vse izmaličeno in prevrnjeno. Na primer razmerje do smrti. Ker je smrt zaključek življenja, se vse, kar je živega, bori proti njej. Za religioznega ekspresionista je smrt *zlati val, sreča, da ga nič ne loči od mrtvih* in v podobno metaforiko zavita miselnost.

Mistični ekspresionizem je do skrajne meje razvil simbolnost in njeno vlogo v poeziji. V gradnji zvočne strukture pesmi se je vrnil k negi stopnjevane melodičnosti stiha in kitice. Melodičnost, barvitost in simbolnost so glavne lastnosti te lirike, razviti daleč preko stopnje, ki so jo dosegali pri moderni, in verjetno je to vzrok, da je našla vprav ta varianta ekspresionizma po izrazni strani največ posnemalcev med mlajšimi pesniki. Za njo velja nekaj podobnega, kakor je dejal Oskar Davičo za vpliv srbskega nadrealizma na novo srbsko poezijo: Redek je med sodobnimi pesniki, ki se ni pri njem učil.

Slovenski ekspresionizem odpira torej široko orkestracijo idejnih nazorov in artistskih prijemov. Nedvomno je dedič moderne, bodisi da je zavrgel njena načela in jih zamenjal z novimi ali pa da je še dalje razvijal in poglobljal njene značilne črte. Bil je izraz svoje dobe in v tem je njegov pomen. Naša književnost bi bila brez njega revnejša. Toda tudi slika evropskega ekspresionizma je brez njega nepopolna, ker predstavlja v primerjavi s sorodnimi gibanji drugod njegovo zelo zanimivo varianto.

Breda Pogorelec

O PLUSKVAMPERFEKTU V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

Termin pluskvamperfekt bi pomenil v slovenščini dobesedno »več kot pretekli« čas, za predpretekli čas, termin, ki ga uporablja slovenska slovnica, pa bi bilo točno latinsko ime antepreterit. Sam termin kaže, da spada oblika med relativne glagolske oblike. V skupino relativnih glagolskih oblik spadajo: 1. gla-

golske oblike, katerih raba in pomen sta odvisna predvsem od gramatične pozicije v stavčni zvezi, kakor na primer konjunktiv v latinščini itd.; to so gramatično relativne glagolske oblike. 2. Po pomenu relativne glagolske oblike; njihova raba ni odvisna od gramatične pozicije. Med take oblike spada pluskvamperfekt v slovenščini.

Kategorija časa je ena izmed glavnih glagolskih kategorij. V slovanskem glagolu označuje kategorijo časa osnovno razmerje: prezent : perfekt, prezent : futur. Vedno je najbolj važno razmerje dejanja v preteklosti ali v prihodnosti do trenutka sedanjosti¹. Prihodnost ali preteklost sta v primeri s trenutkom sedanjosti zelo razsežni področji, preteklost na primer lahko pomeni neko preteklo dejanje neposredno pred trenutkom govora, preteklo dejanje pred nekim drugim preteklim dejanjem, izvršeno preteklo dejanje, ki ima svoje posledice lahko v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti itd. Ta razmerja so v sistemih posameznih slovanskih jezikov različno izražena: medtem ko imajo ruščina, češčina in poljščina oblikovno in pomensko preprost sistem časov, zato pa dobro ohranjeno kategorijo glagolskega aspekta, je v južnoslovanskih jezikih drugače. Sistem časov je najbolj zapleten v makedonščini in bolgarščini, pa tudi v srbohrvaščini. To stanje v omenjenih južnoslovanskih jezikih spodbuja tudi k podrobnejši analizi kategorij slovenskega glagola in njihovih gramatičnih in pomenskih funkcij. Šele po taki analizi bo mogoča primerjava tendenc slovenskega glagola s tendencami razvoja v drugih slovanskih jezikih².

Pravi preterit v slovenščini je indikativ perfekta. Druga oblika za preteklost, pluskvamperfekt, je relativni čas in označuje, da se je s koncem akcije, ki je označena s pluskvamperfektom, začelo neko novo stanje, ki ima svoje posledice v drugih časovnih kategorijah: lahko v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti. Zaradi te funkcije je pluskvamperfekt izven osnovnega časovnega razmerja in spada k oblikam, ki bi jih bilo mogoče imenovati ekspresivne (n. pr. modusi, pasiv itd.).

Starejša jezikovna teorija³ meni, da se uporablja pluskvamperfekt predvsem v literaturi in da je nastal sekundarno, oziroma da je potreba po natančnejši oznaki stopenj preteklosti mnogo bolj značilna za literarne, pisane jezike kakor za govor. Paul⁴ ugotavlja, da je bilo relativno razmerje dveh dejanj v prihodnosti ali v preteklosti v indoevropskih jezikih sprva navadno neoznačeno: najstarejša uporaba časov je neenotna, funkcije posameznih časovnih oblik niso natančno razmejene, točnejše razlikovanje pomena in funkcij posameznih časovnih kategorij je značilno šele za jezike z razvito kulturo in literaturo. Stanje v sodobni slovenščini te trditve potrjuje: res da ima oblika pluskvamperfekta v knjižnem jeziku svojo točno omejeno funkcijo, toda pluskvamperfekt poznajo tudi govori in le v nekaterih se je izkazalo, da je ena preteritalna oblika prevladala, bodisi perfekt bodisi pluskvamperfekt. Toda upoštevati moramo, da spada slovenščina verjetno že od svojega začetka med jezike z razvito kulturo in občutkom za niansiranje takšnih glagolskih abstrakcij, kakor so razmerja, ki jih izraža pluskvamperfekt.

V stari cerkveni slovanščini je pluskvamperfekt prav tako kakor v slovenščini po pomenu relativen čas⁵ in se ne uporablja zgolj v atributivnih stavkih, kakor trdijo nekateri sodobni raziskovalci.⁶ Že Vondrák⁶ je ugotovil, da pomeni starocerkvenoslovanski pluskvamperfekt stanje, doseženo s pomočjo drugega glagola. Novejša raziskovanja⁷ pa kažejo, da se je uporabljal pluskvamperfekt za označevanje indirektnega govora in dogodkov, ki so v tekstu za pripoved drugotne važnosti. V češčini, poljščini in ruščini je pluskvamperfekt

redok. Njegovo funkcijo so prevzele navadne preteritalne oblike. Pomenske nianse, ki naj bi jih sicer izražal pluskvamperfekt, so nakazane z različnimi drugimi sredstvi, kakor s prislovi, s kontekstom, s pomočjo glagolskega vida. V slovenskem knjižnem jeziku je dobila oblika v literarni tradiciji svojo določeno funkcijo, ki pa v dosedanjih slovnica ni bila pravilno analizirana.

Poslednje štiri slovnice slovenskega jezika se v oznaki rabe pluskvamperfekta v slovenščini med seboj razlikujejo. Vse sicer označujejo pluskvamperfekt kot antepreterit, ki označuje dejanje, ki se je zgodilo pred drugim preteklim dejanjem, vendar slovnici 1956 in 1947 ugotavljata, da je oblika redka, ker jo *večinoma* (podčrtala B. P.) lahko nadomesti pretekli čas, nikjer pa ni povedano, kdaj pretekli čas oblike predpreteklega časa ne more nadomestiti. Slovenska slovnica 1943 ugotavlja možnost variacije pluskvamperfekta s perfektom dovršnih glagolov. Razen tega ugotavlja slovnica 1943, da lahko tvorimo predpretekli čas iz trajnih glagolov, vendar le, kadar označujejo dejanje, ki je minilo precej časa pred nastopom kakega drugega dejanja, ali pa govori o davni preteklosti. Breznik, Slovenska slovnica⁴ 1934 poleg tega še ugotavlja, da ponavljalni glagoli tega časa ne poznajo, in posebej poudarja, da se rabi oblika v odvisnih stavkih za dejanje, ki se je že dovršilo, preden je nastopilo dejanje glavnega stavka.

Gradivo iz slovenskega leposlovja pa kaže, da je oblika v funkciji, ki jo navajajo slovnice, sicer redka, ker jo tu navadno izpodriva perfekt in je časovno zaporedje nakazano s kontekstom in drugimi izraznimi sredstvi, da pa ni redka v svoji pravi funkciji, ki pa je priročne slovnice zadovoljivo ne osvetljujejo. Pri obravnavanju funkcije pluskvamperfekta v slovenskem knjižnem jeziku nam bo za izhodišče sledeče: 1. naša naloga je, ugotoviti, kakšno funkcijo ima pluskvamperfekt v slovenskem knjižnem jeziku. 2. V slovenščini ima pluskvamperfekt pomen relativna za preteklost in se uporablja v odvisnih in neodvisnih stavkih. Na pomen oblike ne vpliva, ali je v glavnem ali v odvisnem stavku. Pač pa je oblika semantični znak za vezanje v kontekstu, kar pomeni, da opozarja na razmerja med preteklimi dejanji. Pluskvamperfekt v slovenščini lahko rabi tudi za izražanje zelo oddaljene preteklosti. V tem primeru je glagolski vid nevtraliziran: te vrste pluskvamperfekt je lahko iz dovršnih ali trajnih glagolov. V nekaterih, po večini določenih primerih, se uporablja pluskvamperfekt tudi kot modus oziroma kot njegova varianta.

Gradivo za razpravo je zbrano iz slovenskega leposlovja od Cankarja dalje. V neleposlovnih literarnih zvrsteh je oblika redkejša, zelo redka je na primer v znanstveni prozi, ker izraža posebno razmerje med zapovrstnimi glagolskimi akcijami, kar v znanstveni prozi navadno ni bistveno. Pluskvamperfekt poudarja glagolsko dejanje in izraža zgoraj omenjeno posebno stopnjo tega dejanja. Zveza perfekt + adverb tega ne more izraziti, razen tega pa ima adverb pri tem s svojim lastnim pomenom velik vpliv na spremembo glagolovega pomena. Pri tem je ta pomen spremenjen v celoti, leksikalno, ne pokaže pa na posebno fazo glagolskega dejanja.

Da raba pluskvamperfekta v slovenščini ni nova, pokažem še z nekaj primeri iz Levstika in Stritarja. Ti primeri pričajo, da je bila oblika s tem pomenom živa tudi v starejši slovenski literaturi, vendar nam za samo razlago današnjega stanja in funkcije pluskvamperfekta v knjižni slovenščini niso potrebni.

A. *Pluksvamperfekt kot relativna glagolska oblika po pomenu in po gramatični poziciji (odvisni stavki).*

Primeri:

1. V desnici je imela mati dežnik in veliko culo, ki je prinesla v nji srajce in par novih škornjev za Jožeta; v levici pa je držala velik robec in v vozlu je bila shranjena desetica, ki jo je bila prinesla za Jožeta. Cankar, Greh. ZS XVIII, str. 245.

2. Poleti je bilo, ko sem se vrnil domov; prinesel sem s seboj skladovnico nemških knjig. Trinajst let, mislim, da mi je bilo takrat. Prvo noč sem zaspal ves truden, pa sem se o polnoči vzdramil, ker mi je bila zasvetila luč na trepalnice. Cankar, Tuja učenost. ZS XVIII, str. 252.

3. Prve noči sem spal v izbi; včasih sem se po noči vzbudil, pa sem videl v temi, da je bila mati vstala iz postelje in da je sedela za mizo. Cankar, Skodelica kave. ZS XVIII, str. 258.

4. ... Zabledele rože na stenah, strahotni ornamenta na stropu so mu ljubice in so mu znanci. Z resnimi očmi so gledali nanj, kadar se je bil zaklenil s svojo tovariško bridkostjo ... Cankar, Ottakring. ZS XVIII, str. 290.

5. ... Stal je na lesenem mostiču; spodaj se je valila umazana, rumena voda naraslega potoka. Komaj se je bil s komolcema uprl ob trhlo ograjo, je odskočil ter stopal urno dalje po cesti, vse po lužah in po razoranem blatu. Cankar, Ottakring. ZS XVIII, str. 294.

6. Nihče ni izmed mlajših dobro vedel, kdo je ogljar. Bil je Peter Duša, nezakonski potomec plemenitega rodu, človek, ki je bil zasnoval tolminski upor ... Ivan Pregelj, Tolminci. IS 9, str. 379.

7. Njena roka je še drhtela zaradi besed in še bolj zaradi spomina na požgano hišo, ki ga je bila obudila. Boris Pahor, Mesto v zalivu, str. 245.

8. ... Bili smo predmet vzgojnega sistema, ki se je bil izoblikoval v liberalistični zlati dobi meščanske družbe in kulture, se ni poslej nikamor več premaknil ter je v razdobju njenega upada zabredel v nerazrešljiv konflikt z razvojnimi nujnostmi in z življenjsko resničnostjo. Ivo Brnčić, Generacija pred zaprtimi vrati, str. 11.

9. »Pri vas so se napili. Ne razumem, kako so se mogli, ko so pili tisto vretino pri Črncu, ki sem jo bil jaz prinesel vašemu očetu, on pa je le nekaj malega zmešal v njo ...« Miško Kranjec, Imel sem jih rad, str. 40.

10. Oče je legel na svojo klop, ki mu je mati nanjo vrgla staro vrečo. Le da si je bil že preoblekel srajco in hlače, in da je bil že spet bos. Miško Kranjec, Imel sem jih rad, str. 74.

11. »Pusti me, prosim te, pusti. Vidiš, da ne morem sam. Razumeš, da sem se bil nanjo navezal. Zmeraj sva vozila skupaj, ... Danilo Lokar, Hudomušni Eros, str. 278.

12. ... Da, takrat je odšla na parado v Rim in je zelo dolgo ni bilo nazaj, čeprav se je bila slavnost že zdavnaj zaključila. ... Boris Pahor, Kres v pristanu, str. 147.

V primerih 1, 2, 3 uporablja pisatelj pluskvamperfekt za opis dogodkov, ki niso neposredno povezani s pripovedjo. Pluskvamperfekt v primeru 1 se zdi na prvi pogled zgolj varianta perfekta v začetnem delu stavčne zveze (... veliko culo, ki je prinesla v nji srajce in par novih škornjev za Jožeta; ...). Perfekt v drugem delu (desetica, ki jo je prinesla za Jožeta) bi le dopolnil prikaz dogajanja. Pluskvamperfekt pa pove več: desetica je tukaj in ves čas je bila namenjena Jožetu. Tudi srajce in škornji so bili za Jožeta, toda denar si je mati, kakor sledi iz črtice, pritrjala od ust, ker ga je bila že prej namenila sinu, zato pisatelj z uporabo poudarjenega perfekta, pluskvamperfekta, v drugem delu

stavka tudi z glagolsko obliko podčrta vrednost materine žrtve. V primerih 2 in 3 je pripoved v prvi osebi, funkcija pluskvamperfekta je v obeh primerih še bolj jasna. V pluskvamperfektu je dejanje, ki ga pripovedovalec ni videl, a je občutil njegovo posledico. Pisatelj v primeru 2 ni ujel trenutka, ko mu »je bila zasvetila luč na trepalnice«, a je čutil, da mu sveti. Vendar tega stanja ni izrazil, pač pa je povedal to z glagolsko obliko, ki kaže na vzrok navedenega stanja. V primeru 3 je prva oseba pripovedi — pisatelj — videla, da je »*mati ... sedela za mizo*«. To stanje je posledica prvega dela pripovedi (»*da je bila vstala iz postelje*«), toda tega dogodka pripovedovalec ni videl. Če bi ga bil videl, bi moral v drugem delu povedati dejanje z drugim glagolom, torej: »*sem se vzbudil, pa sem videl v temi, da je bila mati vstala in da je sedla za mizo*«. Glagol »*sedeti*« določa s svojo vsebino funkcijo pluskvamperfekta v prvem odvisnem stavku. V primeru 4 bi bilo sicer zaradi veznika *kadar* mogoče sklepati, da gre za samo razmerje med dvema fazama preteklosti, toda iz konteksta se da razbrati, da ni važen trenutek, ko se je zaklepal v sobo, ampak stanje, torej, da je bil zaklenjen. Perfekt v tem primeru pove samo fakt, da se je zaklenil: ... *so mu znanci. Z resnimi očmi so gledali nanj, kadar se je zaklenil s svojo tovarišico bridkostjo ...* Primer 5 kaže posamezne faze dogajanja. V pluskvamperfektu je dogodek, ki sproži neposredno posledico, ta pa je izražena s perfektom: *je odskočil*. Če bi bil v obeh stavkih perfekt (*Komaj se je s komolcema uprl ob trhlo ograjo, je odskočil ...*), bi bila zaporednost preteklih dejanj sicer izražena (s pomenom, z veznikom *komaj*), vendar perfekt razmerja med obema dejanjema sam in s prislovi ne more zadovoljivo pokazati.

V primerih 6, 7, 9 je funkcija ista kot v primeru 1. V atributivnih odvisnikih je v večini primerov lahko zamenjati pluskvamperfektovo obliko s pasivnim participijem, vendar bi bilo z drugo obliko tudi drugače podano razmerje glagolskih dejanj. V primeru 6 je s pluskvamperfektom prav tako opisano dejanje, katerega posledica je ves kontekst. Enako ne gre za antepreterit v primeru 7, kjer je vsa preteklost istočasna in se odvija hkrati. Primer 8 kaže proces. V pluskvamperfektu je tisti del stavka, ki izraža tako zaključenost dejanja, da je postala lastnost — nadaljnja dva perfekta poudarjata proces le ugotavljata.

V primeru 10 je funkcija plkvpf. poudarjena z nominalno konstrukcijo drugega stavka: *Le da si je bil že preoblekel srajco in hlače, in da je bil že spet bos*. Nominalne konstrukcije izražajo po navadi in tudi v tem primeru stanje.

V medsebojno docela različnih odvisnikih v primerih 11 in 12 pluskvamperfekt ne izraža dejanja, ki se je v preteklosti končalo, ampak zaključeno dejanje, katerega posledice so občutne v sedanjosti (primer 11) — ali pa stanje, ki v preteklosti zaradi dejanja v pluskvamperfektu še traja kot posledica (primer 12). Primer 11 zanimivo kaže samostojnost pluskvamperfekta med pripovedjo v prezentu. Označba, da je pluskvamperfekt relativ za preteklost, je zaradi take uporabe kljub temu točna, vendar ne smemo misliti, da je pluskvamperfekt oblika, ki bi bila vezana na druge oblike v preteklem času, ampak oblika, ki pove več kot samo preteklost, saj stanje, ki je nastalo v preteklosti, lahko traja tudi v sedanjosti (primer 11).

V vseh navedenih primerih je pluskvamperfekt v odvisniku, vendar oblika ni gramatični relativ, ker bi sicer pričakovali v glavnih stavkih vedno perfekt. Tudi ne vpliva na pomen oblike vrsta odvisnika. Razmerje med glagoloma v nadrejenem stavku in odvisniku s pluskvamperfektom je treba analizirati dvakrat: prvič zaradi semantike veznika (n. pr. *kadar* v pomenu *kadarkoli* daje tudi pluskvamperfektu iz dovršnega glagola odtенок iterativnosti) in drugič

zaradi posebne narave pluskvamperfekta, ki izraža več kot zgolj časovno stopnjo (časovna stopnja je ob tem drugem pomenu sekundarna).

B. *Pluskvamperfekt kot relativ po pomenu* (priredje, prosti stavke).

1. Mati je prišla prezgodaj pred šolo. Na velikem prostoru je bilo še vse mirno; okna visoke hiše so se bleščala, in časih se je začul glas učitelja, ki je govoril v šoli z rezkim in zvenečim glasom. *Od daleč je bila prišla mati*; iz vasi je prišla, ... Ivan Cankar, Greh. ZS XVIII, str. 245.

2. Oči so bile globoko udrte, zameglele, kakor brez glasu in življenja; po licih se je bila razrasla kocinasta brada; dolgi mehki lasje so mi viseli na čelo in na vrat, ustna so bila razpokana in predebela. Ivan Cankar, V tujini. ZS XVIII, str. 261.

3. Šle so misli, vse žalostne so šle v mladost. Tako misli bolnik na zdravje. *S črnega hriba, s šumečega gozda se je bila spustila jata golobov*; zdaj sede na bregu čisto mirno, v solncu se blešče njih bele peroti. To je Vrhnika. Ivan Cankar, V tujini. ZS XVIII, str. 262.

4. Izba je bila podobna vlažnemu brlogu. *Nekdo jo je bil za silo in le površno pobelil*; stene so bile lisaste, tla so bila z ometom posuta in od apna oškropljena. Ivan Cankar, Ottakring, ZS XVIII, str. 287.

5. (Gradnik ni nič odgovoril in se je obrnil v stran.) Tam blizu je stal Anže Rink. *Zbral je bil ob sebi gručo mestnih ljudi* in jim nekaj pripovedoval. Vmes pa je mož z enim očesom pogledoval na gostilno, ... Ivan Pregelj, Tolminci. IS 9, str. 263.

6. Cilka ... Silil jo je, da je jedla. Potem pa je rekel, da jo gre kazat na vas. Vzel jo je v krčmo. *Bil se je unesel*, bil je sirov, a ne nasilen. Ivan Pregelj, Tolminci. IS 9, str. 285.

7. »Prekleta ga kreše palica, s katero je bil prej po drugih. *Že dopoldne se je bil pripeljal stari Hostar*, potem so pili, da je teklo od mize. Juš Kozak, Šentpeter, str. 14-15.

8. (Kulturni dom v Trstu.) *Sezidal ga je bil mojster Martelanc iz Bar-kovelj*. In ker je moral postati skupen Dom za vse slovenske ljudi v Trstu, ga je naredil trdnega in lepega hkrati. Boris Pahor, Mesto v zalivu, str. 103.

9. (Naši Poljanci so se zbirali po kasarnah in od tam odhajali na srbsko fronto, v Galicijo ter Karpate.) *Toliko so se bili pri starem Pallerju naučili pisati*, da so zdaj vsaj enkrat na mesec pisali domov dopisnice, ... Miško Kranjec, Imel sem jih rad, str. 115.

Primer 1 na videz vzbuja pomislek, da je pluskvamperfekt le varianta perfekta z istim pomenom kakor perfekt. Glagol *priiti* (je *prišla*) uporablja v bližnjem kontekstu pisatelj dvakrat, enkrat pa uporablja pluskvamperfekt. Pripoved, v kateri opisuje situacijo (*mati je prišla ... je bilo še vse mirno ... okna so se bleščala ... se je začul glas učitelja, ki je govoril ...*) in jo pojasnjuje (*iz vasi je prišla*), je v perfektu. S pluskvamperfektom sredi te zveze: *od daleč je bila prišla mati* poudari Cankar, da je materina navzočnost posledica daljše poti, materin namen in žrtev poudari ne le z leksikalnimi sredstvi, ampak tudi z glagolsko obliko, s pluskvamperfektom. Če bi pisatelj tu uporabil perfekt: *Dolgo je hodila mati, iz vasi je prišla*, bi niti leksikalno niti gramatikalno ne izrazil posledice (*od daleč je bila prišla*), ampak bi opisal samo dejanje, kar bi spremenilo pomensko in stilno funkcijo stavka v kompoziciji. Če pa bi v tej zvezi uporabil samo perfekt: *od daleč je prišla mati*, bi poudaril zgolj adverb, ne pa tudi dejstva, da je mati zdaj tu, da je tu po *dolgi naporni poti*, kar je lahko izrazil s pluskvamperfektom.

V primerih 2, 4, 6 je pluskvamperfekt uporabljen ob opisu, kjer je običajno poudarjeno stanje, vendar je v primeru 2 neposreden opis v perfektu, medtem ko je v pluskvamperfektu opis stanja, ki je posledica nekega dejanja (*po licih se je bila razrasla kocinasta brada*). V primeru 4 je stavek z glagolom v pluskvamperfektu neposredno zvezan s tremi nominalnimi stavki: *Izba ... Nekdo jo je bil za silo in le površno pobelil; stene so bile lisaste, tla so bila z ometom posuta in od apna oškropljena*. Pisatelj bi lahko povedal: *Izba ... je bila za silo in le površno pobeljena*, toda tako bi ne izrazil akcije, ki jo pove glagolski stavek. Če pa bi uporabil perfekt, ne bi povedal, da gre za stanje, ki je posledica nedoločeno v preteklost odmaknjenega dejanja. Primer 6 kaže na stanje po končanem dejanju (*bil se je unesel*). Tudi tu je v zvezi z nominalnimi stavki (*bil je sirov, a ne nasilen*).

Primer 3 je zanimiv zaradi pluskvamperfekta ob prezentu. V prezentu je opis, medtem ko je v pluskvamperfektu dejanje, ki predstavlja nekakšno pojasnilo stanja. Pisatelj dogodka, ki ga opisuje z glagolom v pluskvamperfektu, ni videl (*s hriba ... se je bila spustila jata golobov ...*), toda stanje v prezentu (*zdaj sede na bregu ...*) je nastopilo po dogodku v pluskvamperfektu, je nekako njegova posledica. Če bi pisatelj uporabil perfekt, notranjega razmerja dejanj ne bi naznačil (*s hriba se je spustila jata golobov ... zdaj sede na bregu*).

V vseh teh primerih je pluskvamperfekt uporabljen v priredju ali v glavnih stavekih. Relativnost pluskvamperfekta je torej v prvi vrsti semantičnega, pomenskega značaja. Gramatična relativnost — uporaba oblike v odvisnikih — kakor po nekakšni sosledici časov za presojo narave te oblike torej ne pride v poštev. Oblika ima svojo funkcijo ob običajnem časovnem razmerju v slovenščini (prezent, perfekt, futur), ki je prepleteno še s kombinacijami vida in je z njim tudi določeno. Toda s pluskvamperfektom je izraženo še notranje razmerje med glagoli, važno je tudi, da ta oblika drugače, kakor je to običajno pri časih v slovenskem glagolskem sistemu, izraža razmerje med glagolovim pomenom in resničnim dogajanjem.

Antepreterit (točen pred: predpretekli čas) je izražen pri slovenskih pisateljih običajno s perfektom dovršnih glagolov. Zlasti je to jasno pri Cankarju, kjer je uporaba pluskvamperfekta dosledna (*Zemlja je dihala v hladno jutro, megla je puhtela iz polja; vdignila se je in se je razpuhtela; zasijalo je čisto nebo. Sijalo je ... Ivan Cankar, Novo življenje, ZS XII, str. 218 — Ko ga je prvokrat pozdravilo, je ves ostrmel; nato pa je begal nemiren, omamljen, brez misli, ... ib., str. 219 itd.*). S pluskvamperfektom je izrazil Cankar le stanje, pridobljeno s pomočjo končanega glagolskega dejanja; obliko je potreboval največkrat pri opisih.

Čeprav so primeri, ki zahtevajo pluskvamperfekt, v literaturi redki, se je oblika s to funkcijo v slovenščini ohranila ne glede na to, da je ugotovitve slovnice, češ da je to navaden antepreterit, prav gotovo niso mogle razvijati, ker je bil za slovenski občutek pluskvamperfekt nekaj drugega kakor oblika, ki bi kakor v latinščini označevala le čas. Cankarjev opus predstavlja v razvoju slovenskega knjižnega izraza pomemben preobrat, razen tega pa je bila tudi raba pluskvamperfekta v starejši knjižni slovenščini bolj raznolika, zato navajam primere iz Levstika in Stritarja⁹ le za potrdilo, da je oblika v svoji »nečasovni« funkciji obstajala v knjižnem jeziku že v prejšnjem stoletju.

1. Mrtoláz ga hitro nagovori: »Kje si pa bil, Selšček?« »E, saj veš,« pravi ta, »da mi smo le tam, kjer se kaj napak naredi. *Drméljeva krava si je bila*

črevo prevrgla, pa so bili pome pisali.« Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža. ZD IV, 30.

2. Sme se reči, da je bila ta knjiga skoraj do dobrega postala narodna; škoda je le, da se ni tiskala drugič, ker je bilo gotovo hitro zmanjkalo prvega natisa, kajti dandanes je ni več dobiti naprodaj; ... Ib, str. 25.

3. Bojec odgovori: »Po tistih gorah, ki leže bolj nizko ali pa proti burji, da ga je bil dosegel mraz, tam ga je res nekaj manj ...« Ib, str. 15.

4. A ko je stopil v viharno življenje, izginila mu je bila v hrupu in nemiru izpred očíj. Stritar, Zorin, Z 1870, str. 197.

5. Žena je vendar še imela toliko vesti poleg svoje hudobnosti, da je bila déla otroku okrog vratu znamenje z imenom, ki ga je bil dobil pri kerstu. Stritar, ib. str. 147.

6. »Hitro se je bilo zvršilo, hitro,« veli Plotar. »Precej svečana drugega leta je bil posekan les, kolikor ga je bilo treba, in prvi dan velikega travna smo začeli zidanje ter o Mihelovem je imel turen že streho: samo beljenje se je bilo odleklo noter do spomladi.« Levstik, Popotovanje iz Litije do Čateža. ZD IV, str. 34.

7. Takrat že se mi je bila zbudila želja v persih, tu v tem blaženem kraju po življenja trudu v pokoju nekoliko časa živeti, končati svoje dni. Stritar, Zorin. Z 1870, 195.

V primeru 1 je uporabljen pluskvamperfekt za izrazilo dejanja, s katerim pripovedovalec ni bil v neposredni zvezi, a je bilo vzrok njegovi akciji. V premem govoru je pluskvamperfekt še v primeru 6 in 7. Zanimiv je drugi primer pluskvamperfekta v stavku 6: kaže namreč dolgo, a vendar zaključeno dogajanje v preteklosti, dejanje pluskvamperfekta se je od vseh preteklih dejanj v zvezi zadnje končalo. Primer 4 nazorno kaže, da to ni antepreterit, saj je dejanje v pluskvamperfektu nastopilo po dogodku, ki je opisan v perfektu ali istočasno z njim. Razmerje med glagolom odvisnega stavka in glagolom glavnega stavka je tu pomensko gramatično: veznik + glagol odvisnega stavka (*ko je stopila*) namreč samo kot adverb dopolnjujeta glavni stavek, katerega pluskvamperfekt je s svojim pomenom neodvisen.

Ostane še vprašanje, zakaj so slovnice XIX. stoletja in tudi kasnejše upoštevale pluskvamperfekt v prvi vrsti kot antepreterit ali kot varianto perfekta: problem bo treba raziskati, čeprav se že zdaj vsiljuje odgovor, da je vsem tem slovnice predvsem botrovala shema »idealnega« jezika, latinščine, in da je bila zavest o povsem drugačnem jezikovnem sistemu od latinskega šibka.

Predvsem perfektivnost izraža pluskvamperfekt le v primeru, ko je z njim označeno dejanje iz davne preteklosti. V takem primeru je tej perfektivnosti podrejen celo glagolski vid, saj je pluskvamperfekt lahko od dovršnih ali od nedovršnih glagolov in vid ni določen. V tej funkciji ima oblika pomen poučarjenega perfekta.

Primeri:

1. Tedaj je nov glas prevpil hrup bitke: Vikingi so začeli peti, *kot so bili davno tega peli njihovi predniki pod Krokarji*; Rosemary Sutcliff — Gitica Jakopin, Ščitni obroč, str. 243.

2. Aikinovo truplo so zanesli nazaj v Jarlovó in ga v Ognjiščni dvorani položili na kožo črnega medveda, ki ga je bil sam ujel pred dvajsetimi zimami; in znova so na ognjišču prižgali ogenj iz šote, *ki je bila tlela v loncu*. Ib., str. 249.

V dveh primerih ima pluskvamperfekt v slovenščini lahko funkcijo modusa: v prvem primeru je *varianta kondicionala* ob zloženem primerjalnem vezniku *kakor da*:

1. Le toliko vem, da laza nismo imeli več in da se nam je tako zgodilo, *kakor da nam je bil kdo zemljo izpodmaknil pod nogami*. Ivan Cankar, Naš laz. ZS XVIII, str. 270.

2. ... Branil je mislim, lastavicam; ali dale se niso prikleniti, planile so v domovino, lačne in žejne, *kakor da so bile čakale že dolgo na to rešno uro* ... Ivan Cankar, Ottakring. ZS XVIII, str. 290.

Iz primera 2 je razvidno, da tudi tukaj ni nujen dovršni glagolski vid.

V drugem primeru, ko ima pluskvamperfekt funkcijo modusa, se da sklepati, da pluskvamperfekt ob vezniku *da* v funkciji irealnega pogojnega veznika bolje odgovarja kondicionalu v drugem delu zveze kakor perfekt, zlasti ker je tu v drugem delu pogojne zveze kondicional za preteklost:

1. Strmela je nanj osupla in prestrašena. »O ... animal!« ... Izpustil jo je takoj. *Da ga je bila z dlanjo udarila v lice*, bi se ne bil tako začudil in v sramu zgrozil, kakor ob tej francoski besedi, ... Ivan Cankar, Ottakring. ZS XVIII, str. 296.

2. Jaz nisem razumel tvoje prošnje in vendar sem čutil v srcu, kar si čutila sama; *da sem bil spoznal ob tisti uri* — krajše bi bilo trpljenje tvoje in moje ... Ivan Cankar, Nina, ZS IX, str. 272.

Ob vezniku *da* s pogojnim pomenom je glagol vedno v indikativu, zato je tu indikativ nasploh v funkciji modusa. Pogojna zveza z veznikom *da* tu ni preprosta: prvi del ima ob vezniku *da* pomen deklarativnega stavka in izraža indikativna konstrukcija realnost, pomen pogojnega irealnega stavka daje šele celota, to se pravi zveza s pogojnim kondicionalom za preteklost v glavnem stavku.

Navedeni primeri in poskusi obrazložitve pričajo, da je pluskvamperfekt v slovenščini doslej nepreiskana glagolska oblika, ki nikakor ni zgolj stilna varianta perfekta, saj ima določen in omejen obseg uporabe in svoj lastni pomen.

¹ A. Belič, O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku. Knjiga I, Beograd 1958, glej bibliografijo v razdelku Predmetni registar na str. 336 pod geslom »vreme«.

² Boris Urbančič, JiS V, št. 8, str. 246.

³ K. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, Strassburg 1904, § 741.

⁴ H. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1920, str. 276, § 190.

⁵ I. K. Bunina, Sistema vremen staroslavjanskogo glagola. AN SSSR, Moskva 1959, § 20.

⁶ V. Vondrák, Vergleichende slawische Grammatik, 1928, str. 393.

⁷ Prim. Bunina, o. c. § 21.

⁸ Primere iz Levstika in Stritarja sem našla v gradivu za slovar slovenskega jezika pri leksikološki sekciji Inštituta za slovenski jezik SAZU.

Pripomba uredništva. V zvezi z rabo pluskvamperfekta v današnji knjižni slovenščini smo vprašali nekatere slovenske pisatelje, kako kot umetniki gledajo na vrednost tega časa v literarnem delu. Njihove odgovore bomo objavili v prihodnji številki.